



HANS VANDEVOORDE

STIL
VERZET

DE OORLOGSJAREN VAN
1939 AUGUST 1945

VERMEYLEN

Lannoo

Als ik over Vermeylen moest schrijven al wat ik van hem weet en denk, zou het mij nu te veel tijd vragen. Laat ik alleen zeggen dat zijn vriendschap mij beter gemaakt heeft. Hij is een edel mensch, en een goed mensch. Hij lijdt nu onder de toestanden. Hij is Socialist. Senator geworden en draagt er de gevolgen van. Maar dat zijn kleinigheden.

Ernest Claes, Dagboek, 12 mei 1942

voor Lut Missinne
voor Jozef Deleu

INHOUD

Proloog: Diogenes in zijn ton	11
Hoofdstuk 1: Een nepoorlog	17
Het vertrek	17
Onzijdigheid is geen afzijdigheid	23
<i>De werkkamer</i>	26
<i>Honkvast</i>	29
<i>De Gents-Oostenrijkse Jood Hans Handovsky</i>	32
‘Bewoond door meer doden dan door nog levenden’	35
Hoofdstuk 2: Exodus en terugkeer	37
De vlucht	37
<i>Een Hollandsch avontuur</i>	37
<i>Naar Frankrijk</i>	40
Montpellier	45
<i>Een cultuurschok</i>	47
<i>Een liefde in Montpellier</i>	50
<i>De terugtocht</i>	53
Terug in België	55
‘ <i>De grootste intellectuelen spreken over niets anders dan over hesp en aardappelen</i> ’	56
<i>Kaltgestellt in Gent</i>	59
<i>Emeritaat en opvolging</i>	65
<i>De platbroeken van de Academie?</i>	66
<i>Geviseerd</i>	72
Gegeerd door het ‘kicken’	74
<i>De ‘rosse’ Irène Hamerlinck</i>	76
<i>(Jaco)Bea</i>	78
Huisbaas Vermeyleylen	81
Hoofdstuk 3: ‘Wees gezegend voor de boter in spe’	87
Bourgogne-drinks	87
<i>Werk op de plank</i>	88
<i>Gebrek</i>	91
<i>The Portuguese connection</i>	97
De wereldbrand in de pers	99
De gezelligheidsclubs	100

<i>Mijol</i>	101
<i>Hutsepot</i>	106
Het dozijn	109
<i>Jeanne-Émile en het ULB-theenetwerk</i>	110
<i>Vermeylen-Ley, or a Comedy of Errors</i>	113
Niet mobiel	117
Hoofdstuk 4: Werk als therapie	121
Weg met de muizenissen	121
<i>Mussafia</i>	123
Restaurants en cafés	124
‘Verlossing van een 45-jarige dracht’	128
<i>Geen sleutelroman</i>	132
<i>Wat dan wel?</i>	135
<i>Spel</i>	137
<i>Waar het op neerkomt</i>	139
<i>De kritiek</i>	143
‘La figure ravagée’	146
De aflossing: Chip & Rösli	147
Boekhouder	151
Hoofdstuk 5: Wandelen, wandelen maar...	153
Haringegrad	153
‘Ville paralysée’	156
<i>De geruchten</i>	158
<i>Sedentair - De Van Nu en Straks-viering</i>	159
Joden in de buurt	161
<i>Pulman & Brodsky</i>	162
<i>Ianchelevici</i>	163
‘Loopen, loopen maar!...’	170
<i>Andrée Louis</i>	173
<i>Tentoonstellingen</i>	175
De pijp	182
Hoofdstuk 6: Alarmen	183
Schuilen	183
Concerten	186
De oude gek	189
Het lot van de kinderen	201

‘De zelfmoord van Europa is gelukkig nog niet voldongen!’	203
Bakkeleien met Toussaint	206
<i>Diogenes</i>	206
<i>Roelants en de collaboratie</i>	210
<i>Nog eens Diogenes</i>	215
Vive le Régent!	215
Hoofdstuk 7: ‘Salut, Diogenes, met uw lamp!’	217
De Taak	217
<i>De gist van ons ‘koekebrood’</i>	218
Het sterfhuis	219
‘He disappeared in the dead of winter’	222
<i>De man die zijn volk Europees leerde denken</i>	224
De erfenis van Vermeylen	224
<i>De man die ‘zijn volk leerde zien’</i>	226
De Nieuwe Wanorde	231
<i>Facit</i>	233
Hoofdstuk 8: Robotfoto in een Brussels kader	237
Het mediterrane ras	237
<i>Een geschilderd portret</i>	238
<i>Een zelfportret</i>	242
<i>Groepsportret, met dames</i>	244
Een Franse intellectueel	245
Van privé tot publiek	246
‘Sprezzatura’	247
Een lemma als epiloog	249
Dankwoord	258
Geraadpleegde instellingsarchieven	261
Lijst met afkortingen	262
Bibliografie	263
Verklarend personenregister	278
Bijlage: originele Franse en Duitse citaten	304
Noten	309

PROLOOG

DIOGENES IN ZIJN TON

‘Une écriture est comme une géographie’

CHRISTIAN DOTREMONT

Vóór de Tweede Wereldoorlog moet August Vermeyleen (1872-1945) herhaaldelijk het verlangen geuit hebben om zich terug te kunnen trekken zoals Diogenes in zijn ton. De Griekse wijsgeer leefde in een omgekeerde regenton en verwaarloosde alle behoeften, zelfs die om zich behoorlijk te voeden.¹ Vermeyleen wilde zich terugtrekken uit zijn drukke leven om zich onder meer te kunnen wijden aan een nieuwe roman, *Twee vrienden*, die al meer dan veertig jaar wachtte om op papier gezet te worden.

Toen de bezetting door de Duitsers een feit was en Vermeyleen uit Frankrijk naar België was teruggekeerd, ging zijn wens in vervulling: hij werd door hen *kaltgestellt*. Hij mocht geen van zijn openbare functies meer uitoefenen: geen les meer geven aan de universiteit, geen academie besturen of in welke raad dan ook nog zitting hebben. Sowieso had de bezetter het parlementaire leven lamgelegd en kon Vermeyleen dus onmogelijk actief zijn in de Senaat. Het gaf hem tijd om zijn roman weer op te pakken. Eertijds was hij niet verder geraakt dan een schets en wat notities. Het werd nu een boek dat enerzijds volgepropt werd met gegevens geput uit zijn eigen leven. Anderzijds werd het niet autobiografisch omdat die feiten zodanig aangepast werden dat ze opgingen in een fictioneel verhaal waarvan de hoofdpersonen allemaal afsplitsingen van Vermeyleen zelf zijn.

De keerzijde van de verplichte rust was het isolement. Vermeyleen werd teruggeworpen op zijn naaste omgeving. Aangezien zijn vrouw Gaby al in 1932 gestorven was en zijn zoon Piet – de latere minister – in Engeland zat, was hij sterk afhankelijk van zijn dochter Johanna (Jo) en haar gezin. Er kon nauwelijks gereisd worden, briefcontact met correspondenten in het buitenland leek zo goed als onmogelijk



*Jo en Simon Paternotte, 6 april 1931
(Archief Piet Vermeylen en
Gilberte Marin, AMSAB, Gent).*

– al werd er wel iets op verzonnen: brieven werden soms met iemand meegegeven of via een omweg verstuurd. Vermeylen was aangewezen op zijn zaterdagse bezoeken aan tentoonstellingen, zijn concertvisites en op uitnodigingen voor bijeenkomsten met vrienden en vriendinnen. Er waren ook de wekelijkse vergaderingen van de Mijolclub, een ludiek Brussels genootschap dat door Herman Teirlinck opgericht was. Hij wandelde met vrienden, al dan niet van de club, maar vooral met een aantal vriendinnen te midden van de Brabantse heuvels, langs wat hij schertsend de ‘zilverrivier’ noemde, de Zenne.

Brussel en omgeving werden meer dan ooit de plaats waar hij woonde en werkte en de ruimte van de stad bleef meer en meer beperkt tot zijn eigen huis. Door gebrek aan gas en kolen werd de beschikbare plaats in zijn huis ook steeds meer ingeperkt tot één verwarmde kamer. Hoe een intellectueel tijdens de Tweede Wereldoorlog in afzondering leefde en in welke ruimtes hij zich bewoog, staat in dit boek centraal. Deze ruimtes zijn zowel fysiek als mentaal. Tot de mentale reken ik de kringen en de netwerken waarin Vermeylen verkeerde, zoals het netwerk van de Université libre de Bruxelles, de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde en de Mijolclub. De fysieke ruimtes bepaalden mee de mentale. Geen club was immers mogelijk zonder een plaats om bijeen te komen. Geen academie zonder een statig pand, geen universiteit zonder aula, enzovoort. Andere fysieke ruimtes dan het huis waarin hij woonde, zijn de plaatsen die hij bezocht voor studie (bibliotheeken), voor vertier (cafés en restaurants) en voor schaarse vakanties. De oorlog had een grote invloed op al die ruimtes. Het aangezicht van de stad veranderde: er hingen nu vlaggen met hakenkruisen, er reden nog nauwelijks auto’s rond; trams en treinen werden zeldzamer en dus drukker bezet, en geleidelijk aan werd het gevaarlijker deze te nemen wegens de Engelse en Amerikaanse bombardementen.

Zo werd een eigen studio de veiligste biotoop, samen met schuilkelders. Vermeylen zat als in een ton opgesloten. Zijn blik werd

bijziender en dat niet enkel door zijn oogkwaal. Hij las gaandeweg steeds minder kranten en luisterde ook nauwelijks nog naar de radio. Hij hield zich bezig met zijn werk en zijn grote liefde, de Oostenrijkse Mary Ender. Zijn roman *Twee vrienden* was voor hem het voor-naamste, maar hij beseftte niet ten volle de tekortkomingen ervan. Doordat de correspondentie met een aantal vrienden in het buitenland stokte, zijn er weinig intieme brieven terug te vinden uit de periode na het uitbreken van de oorlog in België.² Gelukkig vond ik hier en daar wat kladjes in zijn archief in het Letterenhuis.

In welke mate had die beperkte horizon, zeker in vergelijking met die van voor de oorlog, invloed op Vermeylens denken en schrijven? Was zijn manier van leven exemplarisch voor de manier waarop een intellectueel deze oorlogsjaren moest doorkomen? Wat kunnen wij uit de lotgevallen van Vermeylen leren? Dit zijn de vragen die de uitgangspunten vormen van deze biografie van de 'late' Vermeylen, die de schrijver plaatst in de oorlogsjaren 1939-1945, zijn laatste levensjaren. Zijn agenda's en dagboeken, brieven en getuigenissen van anderen uit deze periode leveren zoveel stof dat ik hierover een apart verhaal kon schrijven. Van de getuigenissen gebruik ik vooral brieven en dagboeken of agenda's, vaak nog het ondergeschoven kind in de geschiedschrijving.³ Ik vul ze aan met de ongepubliceerde dagboeken van auteurs uit de Brusselse vriendenkring van Vermeylen: Ernest Claes,⁴ Raymond Herreman en Fernand Toussaint van Boelaere.⁵ Daarnaast benut ik af en toe uitgegeven dagboeken van drie journalisten die niet in het Nederlands schreven en over het leven in Brussel verslag uitbrachten: dat van de katholiek Paul Struye van *La Libre Belgique*, van de liberaal Gaston Williot van *La Dernière Heure* en van de Duits-Amerikaanse Anne Somerhausen, wier dagboek in 1946 in New York werd gepubliceerd. Somerhausen was voor de oorlog correspondent voor Amerikaanse bladen. Door haar man, Marc Somerhausen, die volksvertegenwoordiger voor de Belgische Werkliedenpartij (BWP) was geweest, was zij geen onbekende voor Vermeylen.⁶ Terwijl haar echtgenoot gevangenzat, hield zij de hele oorlog lang een bijzonder levendig, goed geïnformeerd en ontroerend journaal bij.

De annotaties van de oorlogsdagboeken van Vermeylen die Ruben Mantels verzorgde voor de uitgave die we samen in 2019 publiceerden, en het proefschrift van Janna Aerts over Brusselse schrijversdagboeken tijdens de Tweede Wereldoorlog hielpen me goed en snel vooruit. De dagboeken bevatten beschouwingen die ons in staat

stellen om zijn emoties en gedachten in kaart te brengen. Wat zij soms missen aan intimiteit, wordt gecompenseerd door de acribie waarmee hij zijn agenda's bijhield: die leveren heel wat namen van correspondenten en van personen die hij ontmoette, en details over dagelijkse bezigheden en bezochte plaatsen.⁷

Ik geef hier het verhaal van een intellectueel, een schrijver in crisistijd – iemand die zijn publieke functie als intellectueel niet meer mocht vervullen –, een persoon die bekendstond om zijn rechtlijnig en rechtzinnig denken, die de Vlaamse beweging en literatuur op nieuwe banen had gebracht met zijn tijdschrift *Van Nu en Straks*. Een Vlaming die de eerste rector van de vernederlandste universiteit van Gent was geweest, waar hij mee voor geijverd had. Aan wie zelfs de collaborateurs vanwege zijn faam in Vlaanderen nauwelijks durfden te raken en van wie het werk door een deel van de Duitsgezinde pers met respect werd bejegend.⁸ Naarmate het einde van de bezetting naderde, voelde hij zich evenwel steeds meer bedreigd. Toen vanaf 1943 de Duitsers op alle fronten nederlagen leden, de landing van de geallieerden op til was en de acties van het verzet steeds driester werden, steeg ook de repressie door de bezetter en de extreemrechtse bewegingen: er werden onder meer gijzelaars genomen en gefusilleerd. Vermeylen was geen lid van het verzet, maar kantte zich in stilte tegen het bewind door hulp te bieden aan vluchtelingen en door oud en nieuw werk te publiceren dat regelrecht inging tegen het corporatistische gedachtegoed van de Nieuwe Orde.⁹ Ik noem dat 'stil verzet', zoals de sieraden die in Nederland en elders als stil protest werden gedragen: een speldje met een kroontje onder revers bijvoorbeeld.

We moeten voor de hele bezettingstijd rekening houden met de mogelijkheid dat Vermeylen zichzelf in zijn dagboeken en agenda's censureerde, omdat hij vreesde dat ze in handen zouden vallen van de verkeerde personen. Opvallend is bijvoorbeeld dat hij de aanval van 20 januari 1943 op het hoofdkwartier van de Gestapo in de Louizalaan niet vermeldde (er is zelfs geen enkele notitie op die dag of de volgende dag), terwijl die wel in andere dagboeken zoals van Gaston Williot, Paul Struye, Somerhausen of Herreman gememoreerd werd. Vermeylen was sowieso spaarzaam met notities over militaire feiten, anders dan Claes in zijn dagboek. Deze hield de ontwikkelingen van de strijd in Noord-Afrika en de Sovjet-Unie nauwkeurig bij.

In mijn verhaal komt bijgevolg de Grote Geschiedenis nauwelijks op een directe wijze naar voren. Dit boek wil ook geen studie zijn over het Belgische politieke en economische systeem tijdens de Tweede Wereldoorlog noch de biografie van een politicus in oorlogstijd.¹⁰ Vanzelfsprekend spelen dat systeem en die historische feiten mee op de achtergrond en is de secundaire literatuur hierover van groot belang. Maar ik wil in de eerste plaats het dagelijkse leven van een intellectueel blootleggen: hoe verplaatste en voedde Vermeylen zich? Wat waren zijn bezigheden en vooral: welk effect had de oorlog op zijn dagelijkse leven en denken? Waren het ‘kleinigheden’ die hem dwarszaten, zoals de Duitsgezinde Ernest Claes schreef in zijn dagboek?¹¹

Voor zover het dagelijkse leven in studies of meer populaire getuigenissen aan bod komt,¹² staan daarin zelden intellectuelen centraal. Wanneer het over schrijvers gaat, is men gebiologeerd door hun houding ten opzichte van de collaboratie en vernemen we nauwelijks iets over hun concrete leefomstandigheden.¹³ Van die leefomstandigheden, bijvoorbeeld als gevolg van de voedselrantsoeneringen, beoogt dit boek overigens geen volledig beeld te geven. Het beperkt zich tot de ervaringen van de gebiografeerde, al worden die zoveel mogelijk in een ruimer perspectief geplaatst. Dit in- en uitzoomen maakt duidelijk hoe iemand van het formaat van Vermeylen de bezetting beleefde, hoe een kleine ‘grote’ man de grote geschiedenis kleinkreeg.

VAN ACHTEREN NAAR VOREN

Het mag vreemd lijken dat een biografische studie achteraan begint. Deze keuze is gebaseerd op praktische en toevallige motieven, en niettemin weloverwogen. Al te zeer doet een klassieke biografie, die start met de overgrootouders of met de geboorte van het wonderkind, ons geloven dat het leven op een doel afstevent. Ik wilde die illusie hier doorbreken door te starten met het levenseinde, door een kreeftengang met talrijke vooruit- en achteruitblikken, en door de focus te leggen op de ruimte in plaats van op de tijd. De aandacht voor plaatsen moet het rechtlijnige levensverhaal helpen ontwrichten en – alle verhoudingen in acht genomen – zoals in de romans van Proust, het beeld van de bedrieglijke doelgerichtheid van een leven verstoren.¹⁴ Die storing is natuurlijk relatief, aangezien een biografie altijd vraagt om een zekere chronologie. Ik respecteer die dus ook door het verhaal jaar na jaar gedoseerd, als het ware gerantsoeneerd te vertellen.

Biografieën hebben de neiging om uit te doven naar het slot toe, alsof de persoon in kwestie zijn eigen leven saai begon te vinden. Door aan het einde van Vermeylens leven te beginnen, geef ik die laatste jaren wat ze toekomt. Daarmee vermijd ik ook dat, zoals zo dikwijls in wat over hem geschreven is, het accent eenzijdig op de beginjaren met *Van Nu en Straks* ligt. De oorlogstijd en het interbellum zijn minstens even interessant als het meest befaamde tijdperk van Vermeylens bestaan. Voor wie een overzicht van zijn denken wil, verwijs ik naar de ‘robotfoto’ in het laatste hoofdstuk van dit boek, waar alle lijnen samenkomen. De lezer die dat wil, kan zich met een hinkstapsprong naar voren lanceren. Daarnaast neem ik helemaal aan het einde een lemma op dat kort een vollediger beeld van het leven borstelt. Zo voorkom ik dat de lezer in de war raakt door zich hinkelend voor- en achteruit te bewegen en behoudt die het zicht op het hele leven. Een mens, een schrijver, kan men immers pas begrijpen uit zijn volledige levensloop.

Ten slotte nog een persoonlijke ontboezeming. Ik wilde nu eens een biografie onder ogen krijgen waaruit liefde voor haar onderwerp spreekt, geen boek dat de kleine kantjes van de gebiografeerde uitvergroot en hem voortdurend in zijn hemd zet. Ook wilde ik de levensloop weergeven van iemand die geen collaborateur is geweest en zowel in de Eerste als Tweede Wereldoorlog ‘Nee’ zei tegen samenwerking met de Duitsers. Vermeyleylen is zeker geen heilige, hij is afstandelijk, bij momenten autoritair en sarcastisch, maar hij is ook de rechtschapen, consequente, ja eerlijke mens – zoals Diogenes – die ik zelf zou willen zijn. Mijn biografie is een beetje een gedroomde autobiografie.

Disclaimer: dit boek bevat meer dan 999 eindnoten, die de bronnen verantwoorden en af en toe extra informatie geven. Zoals op een verpakking van koekjes zijn de kleine lettertjes geen verplichte lectuur. Ze zijn bestemd voor mensen – zoals ik – die eraan hechten de herkomst van gegevens te verifiëren en sprekende details te kennen.

HOOFDSTUK 1

EEN NEPOORLOG

3 september 1939 – 10 mei 1940. *Waarin personages op de vlucht slaan, August Vermeylen niet zo neutraal blijft als van hem verwacht wordt en hij in zijn isolement naarstig verder werkt.*

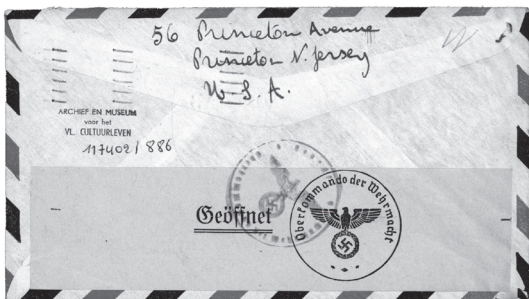
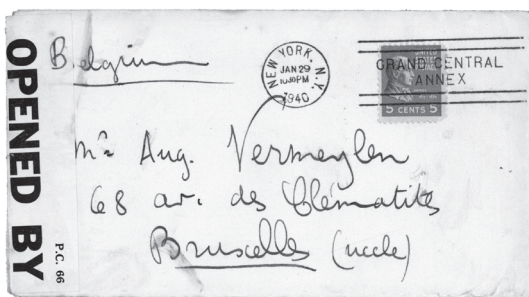
HET VERTREK

Op zaterdag 2 september 1939 vertrokken de Joods-Belgische Gabriëlle Oppenheim-Errera en haar man met het cruiseschip de *SS Westernland* naar New York en ze kwamen veertien dagen later op Ellis Island aan.¹ Het echtpaar betrok daarop ruim een half jaar lang een suite in het chique, reusachtige Hotel Shelton.² Ze waren net op tijd vertrokken, want op die dag stuurde premier Neville Chamberlain Duitsland een ultimatum nadat het Polen was binnengevallen. Vierentwintig uur later was het oorlog. De dag van Gabriëlles vertrek gaf August Vermeylen in Gent instructies over de wijze waarop de collecties van het Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde (HIKO), waar hij een van de pijlers van was, in veiligheid moesten worden gebracht.³

Gabriëlle was een intieme vriendin van Vermeylen en de dochter van Paul en Isabelle Errera, die een majestueus herenhuis bewoonden aan het Warandepark in Brussel. In dat 'hôtel', nu de ambtswoning van de Vlaamse minister-president, hield de kunsthistorica Isabelle in de jaren twintig salon. Een keur van professoren van de Université libre de Bruxelles (ULB), de universiteit waar Vermeylen tot 1923 les gaf, kwam er over de vloer en onderhoudt er zich met politici, artiesten, wetenschappers en andere mensen van faam. Het is daar dat hij de dochter des huizes ontmoet moet



*Gabriëlle Oppenheim-Errera
(Joods museum, Brussel).*



Enveloppe die drie briefkaartjes van het Rockefeller Center bevatte (met stempel New York, 29 januari 1940), geschreven door Gabrielle Errera en geopend door de Amerikaanse censuur, en een enveloppe van een brief (met stempel Princeton, 6 oktober 1940) geopend door de Duitse censuur (LH, Antwerpen).

hebben. Een forse en mooie vrouw, opgewekt van karakter, in kunst geïnteresseerd en bekend om haar flirtgedrag. Zij had in Frankfurt haar man leren kennen, de logicus Paul Oppenheim. Na hun vlucht uit België begon hij in Princeton te doceren. Gabrielle zou er in de traditie van haar moeder en grootmoeder een salon houden, waar onder meer Albert Einstein een graag geziene gast was. In Brussel leerde ze het vak van logopediste bij een Weense emigrante, Maria Mussafia, die ook een vriendin van Vermeylem werd.⁴

Vermeylem en Gabrielle wisselden brieven naar en uit Amerika, die soms een maand onderweg waren. Met de boot leek

het wel sneller te gaan dan met de luchtpost, vond zij.⁵ Eerst was er de censuur in Amerika en later die van de Duitsers. Eén brief deed er zelfs een klein jaar over,⁶ alsof alle postduiven neergeschoten waren. In die brieven hielden August en Gabrielle elkaar in het Frans op de hoogte over het reilen en zeilen op de plaats waar ze woonden. Gabrielle informeerde steevast naar de vrienden van Vermeylem die ze had leren kennen, in de eerste plaats Herman Teirlinck, maar ook Maurice Roelants en Raymond Herreman.⁷ Zij berichtte over de exposities die ze bezocht en de concerten die ze bijwoonde. Meermaals bracht zij hun gesprekken, hun wandelingen en hun tocht naar Rotterdam in herinnering, toen ze Vermeer waren gaan bekijken in het museum Boijmans.⁸

Nieuwsgierig was Gabrielle naar zijn vriendinnen, in de eerste plaats naar de mooie, 'rosse' schilderes Irène Hamerlinck. Ze had de indruk dat een andere kunstenares, Mayou Iserentant-Halkin, haar plek had ingenomen.⁹ Tot Vermeylems mondaine kennissenkring behoorde ook Simonne Dear, die vóór de tijd van Gabrielle Vermeylems geliefde was geworden nadat zijn vrouw was overleden. Hij noemde

haar liefkozend ‘Boutje’ of ‘Pomme d’Api’. Simonne, Rikkers met haar meisjesnaam, die gescheiden was van de zakenman Ernest Hottlet, zat in Engeland bij haar tweede echtgenoot, David Dear, van wie ze in 1948 zou scheiden. Ze was een flamboyante vrouw van eenvoudige komaf, die blijkens haar brieven er een eigen spelling van het Frans op na hield. Vader Rikkers was afkomstig uit Nederland en was verhuisd naar Antwerpen, waar zijn vrouw Maria Velter was geboren. Simonnes broer raakte tijdens de oorlog in de Mechelse gevangenis; na de bevrijding riepen moeder en zoon Rikkers Vermeylens hulp in voor een vervroegde vrijlating.¹⁰

Na Vermeylen hield Simonne er in de jaren dertig achtereenvolgens ook nog de beeldhouwer Oscar Némon en de schilder Albert Crommelynck op na om er de vier graden van liefdesgeweld volgens Richard de Saint-Victor op uit te proberen: kwetsen, binden, doen hunkeren en doen bezwijken. Tijdens de oorlog leerde ze in Engeland Spaak goed kennen en ze zou twintig jaar later, na het overlijden van zijn eerste echtgenote, zijn vrouw worden. Ze had niets voor niets in de oorlogsjaren al de bijnaam *Pompadear* gekregen.¹¹ Vermeylen ontving een paar keer nieuws van haar via het Rode Kruis, maar zijn missive via datzelfde orgaan bereikte haar niet.¹² Pas na de bevrijding kon ze een brief voor hem meegeven met de bevriende magistraat Walter Ganshof van der Meersch. Tijdens de bezetting was die voor de Duitse repressie naar Londen moeten vluchten en na de bevrijding zou hij zich ontpoppen tot een spilfiguur in de bestraffing van collaborateurs.¹³

Het directe contact met enkele dierbare vriendinnen viel met het uitbreken van de oorlog dus weg. Voor Vermeylen bleef er in de eerste maanden van de ‘schemeroorlog’¹⁴ – die op 3 september begon – niet veel meer over dan te vluchten in het werk, ver van alle gewone afleidingen. Is dat niet de beste verstrooiing als er geen liefde in het spel is, schreef hij aan Simonne.¹⁵ Het werk waarover hij het in zulke brieven had, bestond in de eerste plaats uit de herziening van zijn *Geschiedenis der Europeesche Plastiek en Schilderkunst* (1921-1925), waarvan hij het handschrift op 26 september van het jaar 1939 voorlopig afrondde, maar waaraan hij zou blijven werken tot aan zijn dood in 1945. Daarnaast woonde hij de zittingen bij van de algemene raad en de Senaatsgroep van de BWP, van die van de Senaat en van de bijzondere Commissie Openbaar Onderwijs van de Senaat. Vermeylen was sinds 1922 gecoöpteerd senator; hij cumuleerde sindsdien het parlementaire werk met doceren aan de Rijksuniversiteit van



*Kamer van de Senaat ca. 1934
(Archief Senaat, fotocollectie).
Foto Studio Stone*

Gent, waar hij het jaar nadien was gestart. Bijzonder actief als senator was hij volgens sommigen niet. In zijn dagboek reflecteerde Vermeylen ironisch op die reputatie: ‘– Ge spreekt zoo weinig in den Senaat. – Hoe-zoo? Er staat soms: (*Gelach*). – dat ben ik.’¹⁶ Hij volgde echter een aantal materies, zoals onderwijs, cultuur en taal, op de voet en zijn interventies zouden volgens de bezorger van het *Verzameld werk* een ‘aardig volumen’ vullen.¹⁷ Maar in de tweede helft van 1939 nam hij welgeteld slechts één keer het woord in de Commissie Openbaar Onderwijs.

De plenaire zittingen woonde Vermeylen gewetensvol bij en ook die van de Commissie Buitenlandsche Zaken, waar hij al zo’n kleine vijftien jaar lid van was. In de

koffiekamer, rookzaal en leeszaal van de Senaat moet hij af en toe verpozing hebben gezocht. Hij had het wel druk met het werk op de universiteit, dat onverminderd voortging. Eind september 1939 waren de herexamens begonnen, die hem acht dagen maar gelukkig niet al te veel moeite kostten. Half oktober begonnen de lessen weer. In deze onzekere tijden slaagde hij er desondanks in zijn geestelijk evenwicht te bewaren. Werken hielp om ‘a good spirit’ te behouden.¹⁸

Van instituties als de Universitaire Stichting, de Albertina, de Academia Belgica en het Francquifonds en de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde bleef Vermeylen in het bestuur of in de raad van advies zitting hebben. Hij zat ook in de aankoopcommissie van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten te Brussel en in de toezichtscommissie van de Vlaamse Schouwburg (de KVS). Er werd ook af en toe vergaderd met de literatoren, in de schoot van de PEN-club of in de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen (VVL), de beroepsvereniging van schrijvers. Hij was en bleef een spin in het web van het Belgische culturele leven en zeker van de Vlaamse literaire coterie, want hij zetelde ook nog in de jury van de driejaarlijkse prijs voor de roman en de literatuurprijs van de provincie Brabant. In november nam hij echter ontslag uit de provinciale commissie van Brabant en hij stelde zich niet herverkiesbaar voor de VVL, waarvan hij kort na de stichting voorzitter geworden was. Het is nu

aan de jongere generatie, vond hij.¹⁹ Zo'n gedachte kan een teken van persoonlijke malaise zijn. Een ander subtiel teken: enkele keren noteerde hij een zin voor zijn roman *Twee vrienden*, wat erop wijst dat hij die opnieuw ter hand wilde nemen. Al te zelden werkte hij eraan, liet hij in een brief aan Simonne weten.²⁰ Maar de behoefte om te schrijven, die ook tot uiting kwam in een nieuw begonnen dagboek, wijst op een crisisgevoel, dat mogelijk met zijn leeftijd te maken had.

Crisismomenten lijken bij Vermeulen wel vaker de motor te zijn geweest voor meer contemplatie en voor een terugblik, wat niet ongewoon is in de geschiedenis van het Europese dagboek.²¹ Hij begon ook voor het slapengaan de volledige Montaigne te lezen, die hij pas in maart van het jaar daarop uit kreeg. Hoewel hij wat te veel aanhalingen uit oude schrijvers tegenkwam, bewonderde hij Montaigne en dan vooral zijn scepticisme.²² Daarnaast las hij in de maanden voor het begin van de oorlog nog Goethes *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, mogelijk met het oog op zijn eigen roman, die ook een soort bildungsroman is. Gedurende de eerste maanden van 1940 ging hij voort met Montaigne. In een eerste notitie over diens essays maakte hij de interessante opmerking dat Epicurus erin ontbrak. Voor Vermeulen lijkt het epicurisme een belangrijk gegeven, ook in de oorlog: 'Waarom zou het genot ook niet een deugd zijn?' vroeg hij zich af in november 1940.²³

Vermeulen combineerde in zijn filosofie, zo liet hij Simonne op 10 januari 1940 weten, de middeleeuwse mysticus Ruusbroec, de Franse renaissancefilosoof Montaigne en de Portugees-Joodse Spinoza.²⁴ De vermelding van die laatste figuur is merkwaardig, want een dag eerder schrapte hij in zijn carnet nog diens naam uit een lijstje met vier denkers die hij zei te combineren. De denker die in zijn rijtje van drie de plaats van Spinoza had ingenomen, was de Schotse essayist Thomas Carlyle.²⁵ Carlyle zou drie jaar later ook terugkeren in een brief van Vermeulen aan professor François Closset – adviseur van zijn echtgenote, uitgeefster Angèle Manteau:²⁶ 'De derde groote meneer, dien ik naast Ruusbroec en Carlyle stelde, is Montaigne. Het ware verkeerd aan te nemen, dat die drie het meest invloed op mij hebben gehad [...] maar wel, dat onder de "denkers" deze drie degenen zijn, waar ik, van in mijn jeugd, telkens weer het liefst naar grijp, – met andere woorden: mannen naar mijn hart.' De nadruk op denkers die hij sinds zijn jeugd koesterde, verklaart waarom Carlyle – wiens verheerlijking van grote persoonlijkheden een belangrijke inspiratiebron vormde tijdens de



Eind augustus werden cafés en restaurants gesloten, wat zorgde voor lege terrassen op 28 augustus 1939 (ULB, Fonds Quiévreux). Foto M. Leiseroff.

periode van *Van Nu en Straks* – toch de bovenhand op Spinoza haalde.

Ruusbroec las hij al in 1892 en hij gaf een prachtige lezing over hem in de luxeuze salons van het Concert Noble in 1917.²⁷ Dat Concert Noble, in 1873 gebouwd door Henri Beylaert, was gelegen in het Leopoldkwartier en huisvestte indertijd de Société du Concert Noble. In zijn voordracht legde Vermeylen uit waarom hij ‘het verkeer met heiligen bijzonder aanbevelenswaardig’ achtte, ook voor een ongelovige: ‘de mens voelt zich meer mens wanneer hij een ander naar het allerhoogste ziet streven’.²⁸ Begin 1941 stuurde hij de tekst van zijn lezing naar enkele Franstalige kennissen.²⁹ Hij was de voordracht in die tijd naar het Nederlands

aan het vertalen,³⁰ opdat die opgenomen zou kunnen worden in de bloemlezing uit zijn werk *Proza* (1941) en in de nieuwe bundel *Beschouwingen* (1942). Maar in een brief aan Mayou Iserentant schreef hij later dat de praktische filosofie van *Levenswijsheid met een glimlach* (1937) van de Chinese schrijver Lin Yutang hem het liefst van al was.³¹

Vermeylens gewone bezoeken aan tentoonstellingen en concerten gingen de eerste maanden van de oorlogscrisis niet door. Wandelingen schoten er ook grotendeels bij in. In Brussel was er trouwens al sinds augustus bij momenten niet veel te beleven.³² Pas geleidelijk in november en december kwamen de vormen van ontspanning weer volop op gang. Vermeylen had tot dan toe voor zijn doen weinig mensen gezien en als onder een schild geleefd.³³ Maar met de kunstenares Mayou Iserentant, ‘une femme a-do-ra-ble’,³⁴ sprak hij nu wel geregeld af voor een wandeling, bezoek of etentje. In de maanden daarvoor had hij alleen nog af en toe een theevisite afgelegd en gegeten met familie, vrienden of kennissen. Op 24 oktober 1939 bijvoorbeeld dineerde hij met Teirlinck en Camille Huysmans in de Filet de Boeuf. ‘On se permet encore cela!’ klonk het haast verontschuldigend.³⁵

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Omslagontwerp en vormgeving: Gert Dooreman

Zetwerk: Keppie & Keppie

Omslagillustratie: *De aardappeloogst*, Jubelpark, 1942,
Cegesoma, Studie- en Documentatiecentrum Oorlog
en Hedendaagse Maatschappij

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2024 en Hans Vandevoorde

D/2024/45/395

ISBN 9789401420648

NUR 321/680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, zich tot de uitgever wenden.